

ומתוקים מדבש

סוגיות בהלכה מבוארים ומורחבים כלשון לימודים השווה לכל נפש
נכתב ע"י הרב זאב יהודה סטארק שליט"א רב קהילת "שמחת התורה" - ביתר עילית

פרשת שמות - גליון מס' 37

הנחת תפילין לחולה ע"י אשה ועכו"ם בתקופת הקורונה

י"ט טבת תשפ"א

לכבוד ש"ב הבחור החשוב היקר והנעלה עדין לגאון ולתפארת ר' הי"ו
בנו של ידידי ואוהבי הי"ו הרודף חסד ופועל למען הכלל והפרט.
שלום וכט"ס.

בעניין בקשתך לברר את ההלכה בנוגע להרבה חולים בתקופה זו שאינם יכולים להניח תפילין לבד רח"ל, והרבה פעמים נמצאים שם רק נשים או עוזרים גויים, ושאלתך שאלת חכם - האם צריך או ראוי להתאמץ ולהתקשר לבחורים וכו' הגרים בקרבת מקום כדי שיניחו את התפילין על החולה (באופן שאין שום חשש של הדבקה - וכמו מי שיש להם נוגדנים וכו', וגם ישמרו היטב בכל הכללים), או שאפשר להניחם ע"י אשה וכדו'.

הקדמה

יש לדון ולחקור האם מצוות הנחת התפילין הוא במה שהתפילין נמצאים עליו, וא"כ הקשירה הוא רק מעין 'הכשר מצוה', וא"כ אפשר לומר צד שאפשר להניח אותם אף ע"י מי שאינו בר חיובא (כמו גוי וקטן), או דעצם הקשירה הוא חלק מהמצוה, וא"כ צריך דוקא מי שהוא בר חיובא לעשותו. ועוד יש לדון אם אשה שיש לה דין 'קיום' שיכולה לקיים מצוות תפילין (ולהלן נדון בזה), אלא דאין לה דין 'חיוב', אם יכולה להיות שליח להניח לו תפילין (והרי לצד זה שיש מצוה במעשה הקשירה, לכאורה יש ג"כ מצוה במה שמונח עליו - עיין בשו"ע או"ח סימן לו סעיף ב שמצוות תפילין היא להיותן עליו כל היום). ובמילים אחרות הייתי מגדיר את זה, האם חלק מהמצוה הוא ב'פעולת הקשירה', או שהמצוה הוא רק ב'תוצאה' (דהיינו במה שמונח עליו).

עוד נפק"מ בחקירה זו יהיה אם הניח תפילין על עצמו בלילה (לדעות שיליה לאו זמן תפילין הוא), והגיע הבוקר אם צריך לחזור ולקשור, כיון שהקשירה לא הייתה בזמן חיובו. עוד נפק"מ מצינו אם אחר קשירת והנחת התפילין מצא דבר החוצץ בין התפילין לגופו, אם די בהסרת החציצה, או שצריך לחזור ולקשור התפילין.

(וראוי לציין מה דאיתא בספר ביכורי יעקב לבעל הערוך לגר - או"ח סוף סימן תרגב - ועוד הרבה אחרונים שחקרו מהו המצוה של 'ולקחתם לכם' שנאמר בד' מינים, האם גם הלכיהה היא חלק מהמצוה, או דהעיקר מה שיהיו בידו. ונפק"מ הוא בלקח הלולב קודם עלות השחר שאינו זמן המצוה, ועדיין הם בידו לאחר עלות השחר, אם צריך להניחם וליטלם מחדש כדי לקיים המצוה, עיי"ש. עוד דנו הפוסקים אם חבירו נתן הלולב בידו, האם צריכים להניח את זה ולהגביה שוב. ועוד דנו הפוסקים אם לקח הד' מינים כשהם עוד במחומר, וא"כ תלשם, וכעת הם בידו, אם צריך להניחם ולהגביהם שוב. ויש מחלוקת אחרונים אם יוצא ידי חובת ד' מינים במחומר, ולכאורה 'לקיחה' הוא בתלוש, וגם 'מדאגביה נפק ביה' - משמע שאינו יוצא במחומר. אמנם יש שדחו ראיות זאלו - עיין ברש"ש סוכה דף מב, צ"ח שבת קלא, ופמ"ג אשל אברהם סוף סימן תרגב ס"ק א.)

א. חיובה של נשים במצוות תפילין

עיין בגמ' (ברכות כ.) שאשה פטורה ממצות תפילין משום שהיא מצוה עשה שהזמן גרמא, כיון שבשבת וי"ט אין להניחם (ויש ראשונים שסוברים מחמת שיליה לאו זמן תפילין). ובמכילתא (סוף בא) נלמד מהפסוק בתפילין, 'למען תהיה תורת ה' בפיך' - לא אמרתי אלא במי שהוא חייב בתלמוד תורה. ויש מחלוקת פני יהושע (קידושין לה). וריטב"א (שם) אם אלו שסוברים ששבת וי"ט זמן תפילין וגם לילה זמן תפילין, אם נשים עדיין יהיו פטורות. עיי"ש. ועיין עוד בירושלמי (ברכות פרק ב הלכה ג). עיי"ש. וידועים דברי התרגום יונתן (דברים פרק כב פסוק ה) שלבישת תפילין לאשה הוא בכלל 'לא תלבש'. עיי"ש.

ועיין בגמ' (עירובין צו.) שמיכל בת שאול היתה מנחת תפילין, ובבבלי הגירסא שלא מנחתה, ובבבלי חכמים, אמנם עיין בתוס' (שם) שהביאו מהפוסקים וכן הוא בירושלמי ברכות (שם) גירסא שמיחו בה חכמים, ולכן אין להם להחמיר. והטעם שמיחו חכמים כתבו התוס' מפני שאינן יודעות לשמור על גוף נקי, וכן לפי התרגום יונתן שיש לאו שלא יהיה כלי גבר על אשה מסתמא שאסור לה להחמיר. וברמ"א (או"ח סימן לח סעיף ג) איתא שאם נשים רוצות להחמיר על עצמן לשים תפילין מוחים בידם. עיי"ש. ובערוך השולחן ביאר את החילוק משאר מצוות שיכולה להחמיר, שכיון שקשה להן לשמור על גוף נקי, א"כ מי שפטור ודאי אין לו להכנס בחשש גדול זה. עיי"ש.

וכדאי להביא את דברי השו"ת אגרות משה (או"ח חלק ד סימן מט) שכתב על נשים מודרניות שרצו לקיים מצוות שאינם מחוייבות בהם ולהיות 'שוים' לגברים, שפשוט שהוא רק בחשקה נפשה לקיים מצוה אף כשלא נצטווה (דהיינו מצוות עשה שהזמן גרמא), אבל אם זה בא מצד תרעומתה על הש"ת ועל תורתו, אין זה מעשה מצוה כלל אלא אדרבה מעשה איסור, שהאיסור דכפירה שחושבת דשייך שיהיה איזה חילוף בדיני התורה היא עושה גם במעשה שחמיר. עיי"ש.

התפילין של יד כל יום (ולא כמו בתפילין של ראש שקושרים אותו פעם אחת ואח"כ רק מניחם כל יום), שזה רק לגירסתו דהיינו 'בזרועו', שמשמע שהייתה קושרת לו התפילין על זרועו, וא"כ יש ראייה שצריכים 'לקשור' התפילין כל יום, משא"כ לגירסת ד'על ידו' (שזה לא ממש 'על ידו' - אלא 'בשבילו'), יש לומר שהייתה קושרת את זה לפני כן, ולא על ידו ממש, וא"כ אין ראייה שצריכים לקשור את התפילין של יד כל יום - כי היא הייתה קושרת את זה 'בשבילו' לפני כן, וכמו התפילין של ראש שלנו שכבר קשורים, ואח"כ הוא היה שם את זה על היד שלו בעצמו, עד כאן תוכ"ד של הרש"ש. עיי"ש.

אמנם אפילו אם נניח שיש פה שתי גירסאות (וכדיקוק של הרש"ש, ודלא כדברי המסורת הש"ס בדברי תוס' - וגם בדברי הרש"ש מונח חידוש גדול ש'על ידו' אינו על ידו ממש, אלא בשבילו), עדיין אינו ברור שהיא היתה מניחה את זה על ידו לבד (אפילו לפי הגירסה 'על זרועו'), עיי"ן **בתוס'** (שם - וכן איתא ברא"ש) שרק הייתה 'מסייעת' לו. עיי"ש.

ועיין עוד בהגהות מיימוניות (על הרמב"ם - הלכות ציצית פרק א אות ט - והובא דבריו בבית יוסף או"ח ריש סימן לד') שהביא את הגמ' דידן (לגבי אשה בקשירת תפילין לבעלה) ולומד בדבריו או שהיא הייתה 'מסייעת' לו, או ש'קשירת תפילין' על זרועו של הבעל לאו תיקון מצוה (דהיינו אינו חלק מהמצוה - והוא כותב את זה שם כלפי הפסול לאשה להתעסק בתיקוני תפילין וכו') שזה רק בעצם הדבר - ועיין בהערה).

והנה מתירוצו הב' של ההגהות מיימוניות (דהיינו שקשירת תפילין לאו תיקון מצוה הוא) יש שדייקו שקשירת תפילין אינה אלא 'כהכשר מצוה' ולא חלק ממצוות תפילין, ועיקר המצוה הוא במה שהתפילין מונחים עליו, ולפיכך כשרה גם באשה וגם בעכו"ם, ודו"ק.

ועיין בספר טעמא דקרא (פרשת ואתחנן) שהביא מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשם מו"ח מרן הגרי"ש זצ"ל שלמד כן בדברי הגהות מיימוניות. אמנם למעשה לא רצה להניח לגוי לקשור תפילין לישראל מטעם אחרונה, והוא משום זה שכתב הרדב"ז (הלכות מלכים פרק י הלכה י) שמצוות שצריכים קדושה וטהרה כגון תפילין ס"ת ומזוזה אני חוכך להחמיר שלא יניחו אותם לעשותם (עכ"ד דברי הרדב"ז), ולפי"ז יתכן שגם קשירת תפילין לישראל בכלל זה שלא יניחו לגוי לנגוע בהם, ויש לעיין. עיי"ש.

ובשו"ת מהרש"ג (חלק א סימן ט אות ב) כתב שגוי יכול להניח תפילין לאיש, דאפילו בהונחו התפילין מעצמם על ידו ועל ראשו, וה"ה נכרי וחש"ו שהניחו, יוצא ידי חובת המצוה, דאין הקפידא דווקא על הנחתם במעשה אלא שיהיו מונחים עליו, והביא ראייה מסוגיא דידן בע"ז (לגבי אשה שקושרת תפילין על יד בעלה), כי אשה לאו בר חיובא, וממילא לאו בר שליחות. ועיין

עוד בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן טו - שהיה רבו של המהרש"ג) שכתב שהטעם שהגמ' כתבה שאשה יכולה להניח תפילין על בעלה הוא מחמת זה שאשה מברכת על מצוות עשה שהזמ"ג, א"כ היא בתורת שליחות, מחמת שהיא יכולה לעשות הדבר. ויוצא נפק"מ בין דבריהם בנוגע לעכו"ם, ודו"ק.

וחידוש ראיתי בשו"ת אבני נזר (או"ח חלק א סימן מ) שדחה את הראיה מסוגיא זו, וכתב דשמא סבר אותו חבר שגם שבת ולילה זמן תפילין הוא, ולפיכך הוי מצוות עשה שאין הזמן הגרמא, ולפיכך נשים חייבות בו, ולא הוי הנחת תפילין ע"י מי שפטור. עיי"ש.

ובשו"ת אגרות משה (או"ח חלק ד סימן יא ענף ב) איתא וז"ל: 'ואף שהקשירה אינו ממעשה המצוה דהא כשר גם באחרים, אולי עכ"פ המצוה הא נצטווה כל אדם המניח תפילין שהוא יקשור התפילין, דהא לא נצטוו שאר אינשי להניח תפילין בראשו של זה, והווי ככל המצות שנצטוו ישראל שהוא בעצם, רק על כל איש שיעשה בעצמו, כהא דלהכין לשבת שרק כל איש נצטוו שהוא יכין לעצמו, אף שגם אחרים יכולין להכין עבורו, אבל הציוי הוא רק לכל איש לעצמו, ואיכא בזה משום מצוה בו יותר מבשלוחו וכו', ואף שלא בעינן גם שליחות, שאחרים יעשו בעצמן עבורו נמי יוצא בזה, דהוא משום דעכ"פ הציווי נאמר לדידיה ולא לאחרים שיעשו עבורו, שאף באינו יכול בעצמו הוא רק משום ענין גמ"ח בגופם, ואם יכול בעצמו ליכא להאחרים שום מצוה בזה, שאדרבה יותר עדיף שיניחוהו לעשות בעצמו, דהא מצוה בו יותר מבשלוחו, אך שעשרה זהובים מסתבר שאין לחייבו במצות כאלו, שאין זה עיקר המצוה, דהא עיקר המצוה הוא האכילה והתענוג בשבת, שזה הוא יעשה בעצמו, וכן מסתבר דגם כשאחר יקשור בידו ובראשו התפילין לא יצטרך לשלם לו העשרה זהובים מאחר דעיקר המצוה מקיים עכ"פ בעצמו, אבל ודאי איכא דין מצוה בו יותר מבשלוחו בהנחת תפילין שהוא בעצמו יעשה גם מעשה הנחת תפילין. ועובדא דאשת החבר היתה קושרת לו תפילין, היה זה בימי חליו ובימי זקנותו ביותר שלא היה יכול בעצמו וכו', ומחמת שלחמיה הגמ' לא היה בזה ספק כלל - לא הוצרך לפרש'. עיי"ש.

'דיוק' ברמב"ם

עיין ברמב"ם (תחילת הלכות תפילין מזוזה וס"ת) שכתב וז"ל: 'יש בכללן חמש מצוות עשה וזהו פרטן. א) להיות תפילין על הראש. ב) לקשרם על היד. עיי"ש. וראיתי שיש דייקו בדבריו, שלגבי תפילין של ראש כתב 'להיות' על הראש, ובתפילין של יד כתב 'לקשרם', ורואים משינוי לשון זה ש'הקשירה' הוא כן חלק מהמצוה (וכן איתא בספר החינוך מצווה תכא), **ועיין בהערה**.

ב. עיין בגמ' (גיטין מה): שאיתא שס"ת תפילין ומזוזה שכתבן גוי עבד אשה וקטן פסולין שנאמר וקשרתם וכתבתם כל שישנו בקשירה ישנו בכתובה וכל שאינו בקשירה אינו בכתובה. **וברש"י** (שם) איתא דאשה ועבד אין בקשירה דהוי מצוות עשה שהזמן גרמא. ודין זה אינו רק בכתובת התפילין אלא הוא הדין בכל תיקוני התפילין (עיין ברמב"ם הלכות תפילין פרק ג הלכה טו - ובטוש"ט או"ח סימן לט סעיף ב, ובמשנ"ב שם ס"ק י הביא כמה דברים שנכלל בתיקוני התפילין).

וראוי לציון שתוס' (גיטין שם ד"ה כל) הביא שיטת ר"ת שהוא הדין בכל 'תיקוני' שאר מצוות שהם לא חייבים בהם (וכגון לולב וציצית), וא"כ אגידת לולב או הטלת ציצית בבגד פסול ע"י אשה, אמנם תוס' (שם - וכן איתא בתוס' מנחות מב. - וברא"ש שם סימן יג ובגיטין שם סימן מז) חולק עליו וסובר שרק בכתובת ס"ת תפילין ומזוזה שיש דרשה, פסולות. ועיין עוד ברמ"א (סימן יד סק"א) **ובביאור הלכה** שם (ד"ה להצריך אנשים). עיי"ש.

ג. יסוד גדול בסדר מניין המצוות להרמב"ם

בספר המצוות להרמב"ם במצוות תפילין (מצוות עשה יב-יג) מונה את תפילין של יד ושל ראש - לשתי מצוות, ואילו במצוות ציצית (מצוות עשה יד) מונה את התכלת והלבן למצוה אחת. ולכאורה מאי שנא זה מזה. ועיין ברמב"ם שם (וכן בהקדמה לסה"מ שורש יא) שהביא מקורות לחד מילתא, דבתפילין איתא במנחות (מז). דמיקרי שתי מצוות, ואילו בציצית איתא להדיא בספרי דילפינן מלשון הכתוב 'והיה לכם לציצית' - 'מצוה אחת היא ואינה שתי מצוות'. ואף שהם חלקים שאינם מעכבים זה את זה, פעמים הם מצוה אחת כשיהיה הענין אחד. עכ"ד הרמב"ם שם.

אבל לא גופא טעמא בעי, מדוע חילקו חז"ל בין תפילין לציצית, על אף שבשתייהן איכא נמי הך דינא שאין החלקים מעכבים זה את זה. ויש שהסבירו בדבריו שיש שני מצוות נפרדות, וזה הרמב"ם לשיטתו, דהיינו שמצוות השל יד הוא הקשירה על היד (וההנחה שם), ותפילין של ראש המצוה הוא להיות על הראש, משא"כ ציצית שזה שני חלקים של 'אותו' מצוה.

עוד ראיתי לבאר (ממרו הגר"ח פיינברג זצ"ל - בספרו משמרת חיים), דבתפילין איכא שני מעשים, הנחת תפילין על היד והנחה על הראש, ואילו בציצית אף שיש בו שני חלקים - מיהו שניה נעשים במעשה אחד, שקושר על בגדו תכלת ולבן כהדין, ולפיכך זה מצוה אחת. כך עיקר המוקלם מה נקרא מצוה אחת ומה נקרא שתי מצוות - תלוי במעשה הנצרך לקיים המצוה, וכל שיש כאן שני מעשים נפרדים הווי שתי מצוות, וכך הוא בתפילין, אבל כל שיש כאן מעשה אחד הרי זה לעולם מצוה אחת.

אכן בדעת הרמב"ם אי אפשר לומר כן, שמצינו במצוות קריאת שמע בכל יום - ערבית ושחרית, שמנה זה כמצוה אחת (מצוות עשה י), על אף שהתורה אמרה 'בשכבך ובקומך' ויש לקרות שמע ב' פעמים, והיינו דיש שני מעשים קריאה נפרדים, וא"כ חזינו מהכא דגם אם יש שני מעשים יכולים להיחשב כמצוה אחת, כיון שהם שני חלקים של מצוה אחת בתורה, והדר קושיין א"כ מדוע בתפילין לא מאלוהי הכי דהם שני חלקים במצוה אחת, ואף שהם נעשים בשני מעשים - הרי מצינו בקר"ש שאין בכך סיבה מספקת לחלק המצוות לתרתי [קושיא זו הקשה הרמב"ם על הרמב"ם בסוף שורש התשיעי בספר המצוות].

והרי קמן ג' מצוות בתורה שיש בהן ב' חלקים שאינם מעכבים זה את זה, והן: תפילין, ציצית וקריאת שמע, וכלפי מנין המצוות - תפילין נחשב כשתי מצוות, וציצית וקר"ש נחשבים כמצוה אחת.

ואשר צריך לומר, דאין הדבר תלוי בחילוק המעשים, אלא בחפצא של המצוה, כל ששני חלקי המצוה הם חפצא אחד של מצוה - הרי זה מצוה אחת, ולכן אף שיש שני מעשים קריאה - גם ק"ש של שחרית וגם של ערבית, מיהו בשניהם קוראים אותן הפרשיות, וכיון שמדובר בפרשה אחת שקושרין אותה, רק שיש שני מחייבים, גם היום מחייב ק"ש של שחרית וגם הלילה מחייב ק"ש של ערבית, חשבינן להו במנין המצוות למצוה אחת. וכן הוא גם בציצית, דהן התכלת והן הלבן מהווים שניהם יחד את החפצא של מצוה, שהיא הטלית שקשורה בו ציצית של מצוה, וכיון שכסופו של דבר יש כאן חפצא אחד - ע"כ הוי מצוה אחת, ששני החלקים של המצוה מצטרפים כאחד. ואולם בתפילין - לא רק שהם שני מעשים ושני מחייבים - אלא בדאמת יש כאן שני חפצי מצוה בפני עצמם, שהם שני בתים ובהם פרשיות הכתובות בדרך אחרת, ומה שכתוב בשל יד ובשל ראש הם כדברים אחרים, ולזה חילק אותן הרמב"ם לב' מצוות, שהקובע בזה כאמור הוא איך הוא החפצא של המצוה, אחד או שנים.

וראיה ליסוד זה, ממצות כיבוד אב ואם, דאף שיש מצות כיבוד לאב ומצות כיבוד לאם, מכל מקום מנאן הרמב"ם כמצוה אחת (במצות עשה יז) אע"ז דלכאורה יש כאן שני מחייבים נפרדים, דהא מחייב כיבוד האב ומחייב כיבוד האם, מ"מ כיון דהכל הוא אותה החפצא של כיבוד, דעושה מעשה כיבוד הן לאב והן לאם, אף דאם נתגרשו ישנה מצות כיבוד לאב בפ"ע ולאם בפ"ע, אבל הכל חפצא אחד של כיבוד, וע"כ הוי מצוה אחת לשיטת הרמב"ם [אם כי יש ממוני המצוות שחילקוהו לשנים].

ויש להוכיח עוד כיסוד זה, מהלא ד'לא תתורו אחרי עיניכם', שזה כולל ב' דברים - כדברי חז"ל, שלא לתור אחר מחשבת מינות - 'לבבכם', ואחרי מחשבת זנות - 'עיניכם'. ומ"מ שתי האזהרות הן בלאו אחד לשיטת הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה מז) [ושלא כדעת המחלקים שתיהן לשתי לאוין]. ולכאורה הרי כאן איירי בשני מעשים שונים שאינם שייכים זה לזה כלל, ורק נדרשו מכתוב אחד, ומה שייך לקרותן מצוה אחת.

והמבואר מכאן כמשנ"ב, דאכתי יש כאן חפצא אחד של לאו, והוא שהתורה מזדירה להעמיד גבול למחשבה, ואף דכאן איירי במחשבת מינות וכאן במחשבת זנות, אולם שתיהן

נוסח ברכת תפילין - 'להניח' ולא 'לקשור'

וראיתי אלו שרצו להביא 'ראיה' מנוסח הברכה שהוא 'להניח' ולא 'לקשור', שא"כ רואים 'לכאורה' שהקשירה אינו חלק מהמצוה, ולעני"ד אי אפשר להביא שום ראיה מכאן או לכאן מנוסח הברכה, ואסביר.

עיין בשו"ת מהרי"ט (אורח חיים חלק ב סימן ז - הובא דבריו בהגהות רבי עקיבא איגר או"ח סימן כה ס"ק ה) שנשאל על ענין הנחת תפילין, למה אנו מברכין 'להניח תפילין' ואין אנו מברכין 'לקשור תפילין' או 'על קשירת תפילין' כי היכי דלא לימרו מי שני לך לישנא דקרא דכתיב 'וקשרתם לאות על ירך' וכתיב 'וקשרתם אותם לאות על ידכם'. ותיירץ (באחד מן התיירוצים שם) דאולי כוונת התורה 'וקשרתם' אינו על קשירת התפילין על היד, אלא על עצם הקשר של התפילין, שצריך לקשור את קשר התפילין כדי שיוכל אח"כ להניחם לאות על ידו. וכמו במזוזה דכתיב בהו 'וכתבתם על מזוזות ביתך', דאין הכוונה לכתוב המזוזה על הבית ממש, אלא כותבין אותו על הקלף ואח"כ קובעין אותו על מזוזת הבית. ובזה מיישב דלא שייך לברך לשון לקשור משום לשון הכתוב וקשרתם, כיון דלאו בקשירה זו של ההנחה איירי בקרא, אלא בקשירת הקשר של התפילין עצמם כדי שיוכל אח"כ להניחם.

ולכאורה מזה שקבעו נוסח הברכה 'להניח' ולא 'לקשור' (אף אם אין זה כוונת הפסוק), נראה להוכיח דאין קשירת התפילין על היד חלק במעשה המצוה, דאם הוא חלק ממעשה המצוה אף אם אין כוונת הפסוק על קשירה זו, מדוע לא תיקנו נוסח הברכה 'לקשור', ולשמור על לשון הפסוק אפילו אם אין זה משמעות הפסוק. אמנם נראה שמדבריו אין הכרח לכאן או לכאן אם יש מצוה בקשירה עצמו.

ובשו"ת מנחת שלמה (חלק ב סוף אות א) הסביר **הגרש"א זצ"ל** שאפשר לשתקנו נוסח כזה להראות שלא קיימא לן להלכה כרבינו אליהו (הובא שיטתו בתוס' מנחות לה: - ד"ה משעת הנחה) שצריכים לקשור הקשר של תפילין בכל יום, ולכך לא תיקנו נוסח הברכה 'לקשור' כדי שלא נטעה לחשוב שצריך לקשור בכל יום. עיי"ש.

ובב"ח (או"ח סימן כה ס"ק ז) כתב לתרץ שיש לומר שעיקר מצות תפילין הוא שיהיו מונחים עליו כל היום, ואם היה מברך לקשור היה משמע שמה שקושר תפילין על ידו ועל ראשו רגע אחד ואח"כ מסירן, יוצא ידי חובתו, לכך תקנו להניח דמשמע שיהיו מונחים עליו שעה אחת על כל פנים. עיי"ש. ורואים מדבריו שבא נוסח הברכה לאפוקי שלא לחשוב שהמצוה הוא במה שקושר את התפילין על ידו לרגע אחד, אלא שצריך להיות מונחים עליו יותר (כי הרי מצוותו הוא שיהיה מונח עליו כל היום).

אח"כ מצאתי 'מצאית' **שבשו"ת הרשב"א** (חלק א סימן קנז) נשאל מפני מה אנו אומרים על נטילת לולב ואין אנו אומרים על לקיחת לולב כלשון הכתוב 'ולקחתם לכם', וענה שזו אינה שאלה, שאין אנו מקפידים בלשון, כל שאנו שומרים הענין, שאם כן, אפשר לשאול למה אנו אומרים על 'נטילת לולב' ואין אנו אומרים על 'נטילת כפות תמרים' כלשון הכתוב, וכן **בתפילין** ובתקיעת שופר ובכל המצוות אין ההקפדה רק על שמירת הענין לא בלשון. עיי"ש. **ובב"ח** (הג"ל) כאשר שאל שאלה זו (דהיינו למה אומרים להניח ולא לקשור) כתב וז"ל: 'וא"ת מפני מה תקנו ברכת להניח ולא לקשור תפילין כדכתיב וקשרתם, וכמו שתקנו לישב בסוכה משום דכתיב בסוכות תשב, ועל נטילת לולב מדכתיב ולקחתם לכם, ולהתעטף מדכתיב גדילים

תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה, הכי נמי בתפילין'. עיי"ש. ורואים מדבריו שלמד שהשינוי בלשון אצל תפילין הוא יותר שינוי מלשון הכתוב מאשר אצל כל המצוות כגון לולב וציצית, דאגם שאצל שאר מצוות יש שינוי 'קטן' בנוסח הברכה, אמנם שינוי הלשון בתפילין הוא שינוי גדול יותר, וא"כ בא לבאר מדוע דווקא פה (אצל תפילין) מצאנו שינוי גדול כזה, משא"כ הרשב"א למד שגם השינוי הקטן שבכל המצוות הוא כבר שינוי, ומזה למד שאין מקפידים בלשון כל ששומרים העניין, ודו"ק.

ולסיכום: יש כמה מהלכים למה אין מברכים 'לקשור' אלא 'להניח', או מחמת זה שכוונת הפסוק 'וקשרתם' הכוונה הוא על קשירת קשר התפילין בעת עשייתם ולא קשירת התפילין בעת הנחתם (מהרי"ט), או לאפוקי מהדיעה שצריכים לקשור התפילין מחדש כל יום (הגרש"א), או להראות שיש מצוה להשאר עם התפילין כל היום, ולא רק לקשור אותם לרגע אחת (ב"ח), או שאי אפשר כלל לדייק בנוסח הברכה (הרשב"א).

אמנם חשוב לציין שלא מצאנו מי שיתרץ שזה בא להראות 'שעיקר' המצוה הוא במה שהם מונחים עליו, ולא המעשה קשירה, שהוא 'רק' מעין הכשר ולא חלק מהמצוה, וא"כ לענ"ד אין שום ראיה מנוסח הברכה לנידון דידן, ודו"ק.

ועוד יש לומר שברכת 'להניח' גופא משמע שיש עניין להניח את התפילין על היד אף בלא קשירה והידוק כלל, וזה לכו"ע אינו חלק מהמצוה, וכדאיתא בגמ' (מנחות לה: - שהעובר לעשייתן בתפילין הוא משעת 'הנחה' עד הקשירה - היינו ההידוק), וא"כ לענ"ד אי אפשר לדייק מנוסח הברכה לכאן או לכאן, ודלא כמו שראיתי בכמה מהפוסקים, ולא ירדתי לסוף דעתם, וצריך עיון עוד בזה.

תפילין - מצוה שבגוף

וראיתי מי שרצה להביא ראיה שהמצוה הוא במה שהתפילין מונחים עליו ואין מעשה הקשירה חלק מהמצוה כלל, ממה שיש ראשונים שמנו מצוות תפילין כמצוה שבגוף, וכן מה שאין דין שליחות במצוה זו הוא מחמת שהוא מצוה שבגוף (עיין בראשונים קידושין דף מב: - תוס' ר"ד ועוד), וא"כ רואים מכאן שהמצוה הוא במה שמונח עליו ולא הקשירה. אמנם לענ"ד נראה לומר שזה שיש ג"כ מצוה ב'קשירה' אינו סותר מה שמובא בראשונים שאין 'שליחות' במצוות תפילין מחמת שהוא מצוה שבגוף, כי י"ל שאין שליחות בחלק זה שהתורה רצתה שיהיה מונח דווקא על היד 'שלו', אמנם בחלק זה של הקשירה אין הכא נמי אולי יש שליחות, ופשוט. ואח"כ ראיתי שכן איתא במפורש **בשו"ת חתם סופר** (או"ח חלק א סימן רא). עיי"ש. אמנם נראה דיותר מזה אפשר לומר, דאף אם מעשה הקשירה הוא חלק מהמצוה, שפיר נקרא מצוה שבגוף, כיון שעיקר המעשה הוא לקשור התפילין על גופו ולא מעשה קשירה בעלמא, ולכך מיקרי מצוה שבגוף.

ברכה על המצוה עובר לעשייתן - דיוק בפסוק

עיין בגמ' (מנחות דף לה:) שאיתא שה'עובר לעשייתן' בברכת תפילין הוא 'משעת הנחה ועד שעת קשירה'. ויש לחקור מהו שעת 'הקשירה', האם הוא ההידוק שאנו עושים בזמנינו, ואמר' בגמ' שזהו העובר לעשייתן, דהיינו משעת הנחתן על היד עד ההידוק, או שהוא 'קשירת התפילין'

מושרשים באזהרה אחת שלא לתור אחר מחשבות זרות, וכלשון הרמב"ם שם: 'נקצר מחשבתנו ונשים לו גבול', כלומר שלא תהיה מחשבתו של אדם הפקר לחשוב כל מה שעולה על דעתו בלי גבול, כך שאין האיסור מחשבת הזנות עצמה או המינות, אלא עצם מציאות המחשבה הזרה, לתור אחר מחשבות שעולות על ליבנו, הן בענין של אמונות ודעות והן בענין של הנאות ותאוות גשמיות, הרי עסק המחשבה בהן תמיד היא החפצה של האיסור, כחמשך דברי הרמב"ם שם - עיין בדבריו. כך שהאיסור אינו על הדבר המסוים שהוא חושב בו, כי אם על מה שמחשבתו חופשית לחשוב ככל העולה על רוחו ודעתו ללא גבול וגדר, וההתעסקות במחשבות פסולות תמיד - זו היא גופו של האיסור, ולכן כשהוא חושב בין בענייני מניות ובין בענייני זנות, בשניהם הרי ראשו מונח במחשבה העוקרת את האדם מעיקרי התורה, ולכן חזק אזהרה היא. דלא הפועל יוצא קובע - מה שזה גורם מניות וזה גורם זנות, כי אם החפצה דאיסורא על כך שהוא חפשי בדעתו ובמחשבתו, והזהר האדם לקצר במחשבתו ולהשים לו גבול מבלי לפרוץ למקום זר ופסול. ושפיר הוי לאו אחד, ולא שניים. וכי תימא להקשות על יסוד זה ממצות אהבת הגר שנחשבת מצוה בפני עצמה לאהוב את הגרים - לדעת הרמב"ם (מצות עשה רז), משום שנאמר 'ואהבתם את הגר', ולכאורה הרי כבר נאמר עליו גם מצות 'ואהבת לרעך כמוך' כמו על כל איש מישראל, וגר צדק הרי דינו כישראל לכל דבר. ואיה"ז שיש כאן שני מחייבים - שהוא גם 'גר' וגם 'ישראל' - אולם זה אותה חפצה של 'אהבה' השייכת בכל איש מישראל, ומדוע נמנית אהבת הגר למצוה בפני עצמה. ובאמת הרס"ג בספר המצוות שלו לא מנה את מצות 'אהבת הגר' כמצוה בפני עצמה (מצות עשה פב), והוא כנראה מטעם זה. וביאר בזה הגר"פ פערלא בביאורו על מצוות הרס"ג, שעיקר המצוה בתורה הוא להשוות את הגר לכל משפטי ודיניו לישראל גמור, וזו 'עשה כללית' להשוות את גר הצדק לכל דבריו כאחד משאר בני ישראל, כדכתיב: 'כאזרח מכם יהיה' (ויקרא יט, לד), שעלינו להתנהג עם הגר לכל דבר כמו עם אחד משאר כל ישראל. ועיי"ש דעצם השווה הגר לישראל היא אכן מצוה מיוחדת לדעת הרס"ג, אבל מעתה כבר אין מצוה מיוחדת של 'אהבת הגר', כמו שהרמב"ם מנחה למצוה בפני עצמה. והנה הרמב"ם עצמו כבר הקשה כן שם (מצות עשה רז), ותיירץ וביאר: 'בעבור שנכנס בתורתנו הוסיף לו האל אהבה וייחד לו מצוה נוספת'. ומשמע מכאן דבאמת אין כאן אותה חפצה של אהבה ממש כמו אצל ישראל, לא דגוף המצוה של אהבת הגר חלוקה ממצות האהבה לאיש מישראל, דכאן 'הוסיף לו האל אהבה', והכוונה מן הסתם לאהבה יתירה מיוחדת בשביל הגר. ודו"ק.

ד. ועיין **בפרמ"ג** (אשל אברהם סימן לו ס"ק ב) שכתב שמסופק אם מה"ת חייב כל היום בתפילין, או שמה"ת די ברגע אחד שמניח, ורק מדרבנן הוא כל היום, ובטלוח עכשיו מפני שאין לנו גוף נקי. והביא מהלבוש שחייב כל היום מה"ת, וכן דייק מהרמב"ם (הלכות תפילין פ"ק ד הלכה כה) שחייב כל היום מה"ת, ובפמ"ג עצמו סיים שמעיקר הדין סגי במניח אפילו לרגע אחד, אלא מצוה מן המובחר מה"ת להניח כל היום. עיי"ש. **ובביאור הלכה** (או"ח ריש סימן לו) הביא את דבריו, ודן בזה. עיי"ש. ובפמ"ג מזה בזה הוא אם יש דין 'יום' בתפילין, וכמו שאר מצוות התלויות ביום, או שזה חיוב תמיד, ואין דין יום אצלו (והרי גם אנו קיימא לן להלכה שמעיקר הדין לילה זמן תפילין - עיין בשו"ע סימן ג ובמשנ"ב שם). **וראיתי** בשם הגר"י זצ"ל שנקט שמצות תפילין לא הוי חיוב בכל יום ויום, אלא שזה חיוב בכל רגע ורגע, ומתי שיוכל להניח הוא מחוייב, ובעצם היו צריכים ללבוש תפילין כל היום, ורק דכיון שאי אפשר ליהרר מגוף נקי ומהיסח הדעת מניחים רק בשעת התפילה. ולכן היכא דלא הניח מסיבה צדדית כגון בחוה"מ, יכולים להשלים את הזמן שהיה יכול להניח ביום אחר. והעיקר הוא שחייב להניח תפילין בזמן שיכול, וכך היה מורה לנהוג לבני חו"ל שהגיעו לארץ, שלא להשלים בחוה"מ אבל להשלים אחרי החג.

(וכלשונו של הגמ'), וקמשימע לן שצריך לקשור ולא רק להדק התפילין כל יום. ועיין בתוס' (שם ד"ה משעת) שהביא ששיטת רבינו אליהו הוא שצריך אדם לקשור תפילין בכל יום, מדאמרינן שזמן הברכה הוא משעת ההנחה עד שעת 'הקשירה', אבל דעת ר"ת הוא דלא בעי קשירה, ולשון קשירה המוזכר בגמ' היינו 'הידוק'. ותוס' כתב שמסתברא כדברי ר"ת בתפילין של ראש, וכדברי רבי אליהו בתפילין של יד, דכתיב 'קשרתם לאות על ידך, שמשמע שכל זמן שמניח צריך לקשירה'. עיי"ש.

ובשו"ע וברמ"א (סימן כה סעיף ח - ועיין בגמ' מנחות דף לה: - רש"י רא"ש ורמב"ם על הגמ' שם) כתבו שצריך לברך על תפילין של יד עובר לעשייתן - דהיינו קודם קשירתם (היינו ההידוק - עיין בבית יוסף ומג"א שם), ובשל ראש לפני שעושה את ההידוק. עיי"ש. **ובמשנ"ב** (שם ס"ק כו-כז) כתב לגבי השל יד שבדיעבד אפשר לברך אחרי הקשירה (דהיינו ההידוק שלנו), שמצוה שיש לו משיך זמן אפשר לברך כל זמן קיום המצווה, ולגבי השל ראש כתב שעושים הברכה לפני ההידוק - 'כי ההידוק הוא מצות הקשירה'. עיי"ש.

והיה אפשר לדייק מדברים אלו שהקשירה (דהיינו ההידוק) הוא חלק מהמצוה, כי הרי הברכה צריכה להיות 'עובר לעשייתן' וא"כ עושים את זה לפני הקשירה. אמנם נראה פשוט שא"ל לדייק מנושא זה לנושא דידן, כי הרי אפילו אם נניח שהקשירה אינה חלק מהמצוה אלא רק ההנחה, והרי אחרי הקשירה כבר מתחיל לקיים את המצוה במה שמונח על ידו אחרי הקשירה, וא"כ אינו עובר לעשייתן (דאפילו שזה מצוה ממושכת - אמנם עדיף לברך לפני שמתחיל לקיים דהיינו ההנחה אחרי הקשירה), וא"כ האפשרות היחידה לקיים 'עובר לעשייתן' הוא לברך לפני הקשירה, ודו"ק.

ובלבבוש (או"ח סימן כה סעיף ח) כתב שלא יברך קודם ההנחה דלא הוי הברכה סמוך לעשיית המצוה, ולא לאחר ההידוק שזה לאחר עשייתן, לפי שאין עיקר עשיית המצוה הזאת אלא בשעת ההידוק והקשירה, דהא בקשירה תליא רחמנא דכתיב 'וקשרתם'. ומשמע בפשוט לשון דאיכא מצוה בקשירתם. אולם אפשר לדחות ולומר שזהו 'מעשה המצוה' לקשורם על ידו, אבל 'קיום המצוה' הוא מה שמונחים הם על ידו (וכבר דנו האחרונים האם 'העובר לעשייתן' בברכת המצוות הוא לפני 'המעשה מצוה' או לפני 'הקיום מצוה', ואכמ"ל). **ובשו"ע הרב** (תפילין סימן כה הלכה יז) כתב וז"ל: 'לפיכך תפילין של יד צריך לברך אותן קודם התחלת עשיית המצוה, לפיכך על תפילין של יד יברך אחר הנחה על הקיבורת קודם הקשירה, שקשירתה הוא התחלת עשיית' וכו'. ומשמע מזה שהקשירה הוא חלק מהמצוה עצמה ולא רק הכשר. **וברמב"ם** (הלכות תפילין פרק ד הלכה ז) איתא וז"ל: 'תפילין כל זמן שמניחן מברך עליהן, ואפילו חולץ ולובש כמה פעמים ביום, וכל המצות כולן מברך עליהם קודם לעשייתן, לפיכך צריך לברך על התפלה של יד אחר הנחה על הקיבורת קודם קשירתן, שקשירתן זו היא עשייתן'. ועיין בכסף משנה (שם). עיי"ש.

ועוד שהפסוק בתורה עצמה הוא 'וקשרתם לאות על ידך' לגבי תפילין של יד (ומשמע שצריכים לקשור אותו - או להדק אותו אם לומדים שקשירה הוא לשון הידוק), אמנם לגבי תפילין של ראש איתא 'והיו לטוטפות בין עניך' (דהיינו שיהיה מונח). ואפילו אם תימצי לומר שקשירה - היינו הידוק וכשהבאנו לעיל, אמנם משמע מפורש שזה חלק מהמצוה. וצריכים לומר שהתורה רוצה שיקשור את זה 'וכדי' שיהיה על ידו, ודו"ק (ועדיין צריך הסבר למה תורתנו הקדושה כתבה את המצוה בצורה כזו - דהיינו בלשון קשירה אם הפשט הוא תקשור וכדי שיהיה עליו, והקשירה אינה באמת כלל המצוה, ואכמ"ל).

היוצא לדרך בהשכמה

יש שהביאו ראיה שאין מצוה בקשירת התפילין מהא דאיתא בגמ' (מנחות לו: - ונפק להלכה בשו"ע או"ח סימן ל סעיף ג) שאם היה רוצה לצאת לדרך בהשכמה, מניח התפילין, וכשיגיע זמנם ימשמש בהם ויברך. עיי"ש. **ובמשנ"ב** (שם ס"ק יא) כתב שאפילו הניחם קודם עמוד השחר (כרש"י שם דלא כהשטמ"ק לו: אות א), לא הצריכו שיחלצם ויניחם שוב, ויוכל לברך עליהם עתה. וקצת מוכח כדעת הסוברים דאין מצוה בקשירה, שהרי מניח בזמן שאינו ראוי לקיום מצות תפילין, ואפ"ה אין צריך לחזור ולחלוץ ולקשור, ויש לפלפל בזה, ותן לחכם.

מי יברך הברכה

לגבי הברכה, אף שבדרך כלל בשליח העושה מצוה עבור חבירו אף שאינו מקיים מצוה בזה, כגון הבוודק חמץ בבית חבירו או שליח המקדש אשה לחבירו, מברך השליח. ושיטת הרמב"ם (הלכות אישות פרק ג מאישות הלכה כג) שהוא ברכת המצוות. וכבר התקשה בזה המג"א (סימן תלב ס"ק ו) וכתב שרואים שברכת המצוות נתקנה על עושה את מעשה המצוה אף שהקיום

מתייחס למשלח. עיי"ש. אמנם לגבי נידון דידן מצאנו שהחולה בעצמו יברך (והבאתי מהמשנ"ב לעיל שתפילין של יד הוא מצוה ממושכת ואפשר לברך עליהם כל זמן שהוא לובש אותם, אז רואים שיש לו מצוה בהנחה שנמשך).

ומצאתי בתרומת הדשדן (סימן קמ) שכתב שמי שקושר תפילין לחבירו בראשו ובזרועו דמסתמא לא יברך רק ההוא שתפילין על ידיו. עיי"ש.

הלכה למעשה בהנ"ל

עיינן בספר דעת נוטה (תפילין דף קכד) ששאלו למרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א אם מי שאינו יכול להניח התפילין על ידו, האם אשה יכולה להניח לו תפילין, וענה שכן, עיין עבודה זרה דף לט. - והייתה קושרת לו תפילין, עכ"ד מרן שליט"א. עיי"ש. ועיין עוד בספר הליכות שלמה (תפילה פרק ד הלכה ד - והסביר את דבריו ביתר ביאור בשו"ת מנחת שלמה חלק ב סימן ד אות ג) שהביא בשם הגרש"א זצ"ל שהמושקק לגמרי או שהוא חולה ונחלש בכל גופו, נראה שמותר לאשתו לעזור לו להניח תפילין אף אם היא נדה, והוא שאין לו שום עצה אחרת (שכיון שתש כחו ממש ואין יצרו מתגבר עליו והוא צורך מצוה גדול, ואין שום עצה אחרת, מותר, אבל במי שמשותק רק בחלקו או שהוא נכה אין להתיר). עיי"ש. **ובשו"ת באר משה** (חלק ד סימן ו) איתא שהיא יכולה לכורך ידיה במפה וכך תקשור לו התפילין, ורק אם אי אפשר בשום אופן ע"י איש. עיי"ש. **ובשו"ת שבט הלוי** (חלק א סימן ח) איתא וז"ל: 'נראה לענ"ד דלכתחילה יקשור רק מי שמצווה במצות תפילין, לא קטן ואשה, ובאם אי אפשר בזה פשיטא דמ"מ יקשור מי שהוא אפילו אשה, דחסר רק מצות קשירה לא גוף הנחת תפילין וכו' (וכן הדין בעכו"ם לכאורה), ועוד דלא גרע מהניח תפילין בשעה שאינו מצווה דדי במשמוש וזה פשוט'. עיי"ש. ובספר פניני חנוכה (דף מג - להג"ר בן-ציון הכהן קוק שליט"א) הביא ששאלו להגרי"ש זצ"ל על בני אדם מוגבלים שיש להם עוזר נכרי (פיליפיני), אם כשר לקשור עליהם התפילין. והשיב שכשר ויוצאים ידי חובה, דלקשירת התפילין לא בעינן שיהיה בר חיובא, והביא ראיה מהגמ' (ע"ז - בכורות הנ"ל) מעשה באשה אחת שנשאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין על ידו, הרי שאע"פ שאשה אינה חייבת בתפילין כשרה היא לקשור התפילין על יד האיש דלא בעינן לזה בר חיובא. עיי"ש. (אמנם לעיל הבאנו דברי הגרי"ש זצ"ל בשם ספר טעמא דקרא שהיסס למעשה אם להניח לגוי לקשור תפילין, ואולי במקום צורך גדול נטה להתיר). **ובשו"ת אבני ישפה** (חלק ה סימן נא אות ג) איתא שכן נראה לדינא, שחולה שאינו מסוגל להניח תפילין בעצמו, ויש לו גוי שקושר לו התפילין, רשאי לברך על מה שהתפילין מונחים על גופו. עיי"ש. וכן בספר נשמת אברהם (חלק א דף כא) הביא בשם הגרי"ז נויבירט זצ"ל (בעל השמירת שבת כהלכתה) שאם אין איש שיכול לעזור לו רק אשה, מותר לו לברך. עיי"ש. ועיין עוד בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יג סימן ז) **ובשו"ת תשובות והנהגות** (חלק ב סימן כה). עיי"ש.

דעת כמה מפוסקי זמנינו

ב"ה זכותי להעלות שאלה זו על שלחן מלכים - מאן מלכי רבנן', כמה מפוסקי זמנינו. ונביא כאן את דעתם (לפי סדר א-ב):

מהגאון רבי ישראל גואלמן שליט"א ומהגאון רבי יהודה אריה דינר שליט"א ומהגאון רבי יהודה טשזנר שליט"א שמעתי שאם אינו יכול להניח בעצמו, עדיף שאשתו תניח לו, ואם אין לו אפשרות זו, יכול אף הגוי להניח לו. ואינו צריך לטרוח ולהביא אליו איש (שמחוייב במצווה) להניח לו תפילין. והחולה בעצמו יברך הברכה.

מהגאון רבי צבי ובר שליט"א שמעתי שאם יכול בקלות להביא איש (החייב במצוה) מבחוץ זה עדיף, אמנם 'בדיעבד' יכול ע"י אשה או עכו"ם, ואינו רואה כ"כ הבדל ביניהם, והחולה יברך בעצמו.

מהגאון רבי מאיר סירוטה שליט"א שמעתי שאם מישהו חולה בבית ונמצא אם אשתו ועכו"ם (עוזר), אפשר להניח ע"י מי שרוצה (דהיינו האשה או עכו"ם), ואינו צריך להתאמץ להביא איש מבחוץ.

מהגאון רבי נתן קופשיץ שליט"א שמעתי שבמצב שהוא לא יכול אפשר ע"י אשתו, וזה יותר טוב מעכו"ם, אמנם אם היא לא יכולה ואין עצה אחרת אפשר ע"י עכו"ם, אמנם כדאי להטריח להביא 'בר חיוב' להניח לו את התפילין, ובכל הנ"ל הוא בעצמו יברך את הברכה.

הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה

ובברכה שהחולים יתרפאו והבריאים לא יחלו בעזה"ת,

ובביקורך הבאה בארצנו הקדושה נשמח לראותכם

- ולקבל אתכם בשמחה ובאהבה ובמלחמתה של תורה,

זאב יהודה סטארק